

УДК 373.24

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2021.2.3>

Людмила ЗАРЕМБА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025
ORCID: 0000-0003-0386-4966

Бібліографічний опис статті: Заремба, Л. (2021). Особливості формування самооцінки у дітей старшого дошкільного віку. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2, 16–21, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.2.3>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті проаналізовано сутність проблеми формування самооцінки у дітей дошкільного віку. Акцентується увага на актуальності означеного аспекту. Необхідність вивчення проблеми формування самооцінки пов'язується з тим, що вже на ранніх етапах розвитку відбувається формування уявлень дитини про себе, що є обов'язковою умовою становлення особистості.

Подається аналіз численних трактувань поняття «самооцінка», на основі чого визнано, що єдиної думки у дослідників з цього питання не існує, хоча більшість з них включають її у структуру самосвідомості як обов'язковий компонент.

Наголошується на тому, що вже на ранніх етапах дошкільного дитинства відбувається формування уявлень дитини про себе, що є обов'язковою умовою становлення особистості. У формуванні такого уявлення про себе велике значення має гармонійне поєднання індивідуального досвіду дитини з оцінками, які вона отримує за допомогою спілкування з дорослими та іншими дітьми, порівнюючи їх з собою. При тому спілкування виступає об'єктивною умовою, поза якої процес формування уявлень дитини про саму себе ускладнюється або стає неможливим.

З'ясовано, що розвиток самооцінки відбувається у відповідності до особливостей сімейного виховання, та висвітлено залежність розвитку дітей із заниженою, завищеною та адекватною уявою про себе від різноманітних стилів виховання у сім'ї.

Встановлено, що як засіб пізнання власних можливостей, самооцінка дії перебуває у тісній залежності від характеру і змісту виконуваної діяльності, зокрема її трьох типів: нецілеспрямовано-несамостійної, цілеспрямовано-несамостійної, цілеспрямовано-самостійної.

Розглянуто ключові підходи до вирішення проблеми формування самооцінки в процесі діяльності. Обґрунтовано, що найбільш підходять для розв'язання вказаного завдання такі види діяльності: індивідуальні вправи, самостійні ігри-вправи, різного роду продуктивна діяльність в індивідуальній та колективній формах, сюжетно-рольова гра; подано їх стислу характеристику і наголошено, що реалістична самооцінка, яка включає в себе вміння об'єктивно ставитися до результатів своїх дій, залежить від виду діяльності та ставлення до неї.

Ключові слова: самооцінка, діти дошкільного віку, формування.

Liudmyla ZAREMBA

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer at the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0003-0386-4966

To cite this article: Zaremba, L. (2021). Osoblyvosti formuvannia samoocinky u ditei starshoho doshkilnoho viku [Features of the development of self-esteem of older preschoolers]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2, 16–21, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.2.3>

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF SELF-ESTEEM OF OLDER PRESCHOOLERS

The article analyzes the essence of the problem of forming self-esteem in preschool children. Attention is focused on the relevance of this aspect. The need to study the problem of self-esteem is due to the fact that the child's ideas about himself are formed in the early stages of development, which is a prerequisite for the formation of personality.

The analysis of numerous interpretations of the concept of "self-esteem" is presented, on the basis of which it is recognized that researchers do not have a single opinion on this issue, although most of them include it in the structure of self-awareness as a required component.

It is emphasized that in the early stages of preschool childhood the child's ideas about himself are formed, which is a prerequisite for the formation of personality. In the formation of such an idea of self, it is very important to harmoniously combine the individual experience of the child with the assessments that he receives through communication with adults and other children, comparing them with himself. At the same time, communication is an objective condition, outside of which the process of forming the child's ideas about himself becomes complicated or impossible.

It was found that the development of self-esteem occurs in accordance with the peculiarities of family upbringing, and highlights the dependence of children development with low, overestimated and adequate self-image from different styles of family upbringing.

It is established that as a means of knowing one's own capabilities, self-assessment of actions is closely dependent on the nature and content of the activity, in particular its three types: unintentionally-dependent, purposeful-dependent, purposeful-independent.

The key approaches to solving the problem of forming self-esteem in the process of activity are considered. It is substantiated that the following activities are most suitable for solving this task: individual exercises, independent games-exercises, various productive activities in individual and collective forms, role-playing game; their brief description is given and it is emphasized that realistic self-assessment, which includes the ability to objectively relate to the results of their actions, depends on the type of activity and attitude to it.

Key words: self-esteem, preschool children, formation.

Постановка проблеми. В період розвитку дитини у дошкільному віці формується не тільки уявлення про притаманні їй якості і можливості (образ реального «Я» – який я є), але також й уявлення про те, яким я маю бути, яким хочуть бачити його оточуючі (образ ідеального «Я» – яким би я хотів бути). Оцінна складова самосвідомості відображає ставлення людини до себе та своїх якостей, її самооцінку [1].

Отже, протягом дошкільного дитинства спостерігаються певні, хоча й незначні зміни у ставленні дитини до себе, починає утворюватися самооцінка – найбільш складний продукт розвитку свідомості дитини. Самооцінка відіграє важливу роль у формуванні особистості дитини. Особливо велике значення наявності адекватної оцінки у підготовці до шкільного навчання. Але також відомо, що дитина не народжується на світ з певним ставленням до себе. Як й інші якості особистості, самооцінка утворюється в процесі виховання, головна роль в якому належить сім'ї та дитячому садку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблемі самооцінки надається велика увага. Дослідження проблеми становлення самосвідомості і самооцінки як її компонента представлено в працях Б. Ананьєва, Л. Виготського, В. Мерліна, С. Рубінштейна, В. Століна, І. Чеснокової, О. Шорохової. Самооцінку як складне внутрішнє утворення, що відіграє важливу роль у регуляції поведінки і діяльності, досліджено Л. Божович, М. Борисhevським, Л. Бурлачук, С. Максименко.

Питання розвитку самооцінки, її структури, функцій знаходять своє відображення в дослідженнях І. Кона, М. Лісіної, А. Ліпкіної,

А. Сильвестру та ін. Закономірності формування та розвитку самооцінки у дитячому віці представляють проблему досліджень О. Белобрикіної, В. Горбачової, А. Захарової, М. Мухіної, О. Савонько, Л. Уманець. Як вид усвідомлення індивідом моральних якостей особистості самооцінка розглядається у працях О. Ковальова, В. Крутецького, В. Мясичева, К. Платонова.

Мета статті полягає у висвітленні окремих підходів до вирішення проблеми формування самооцінки у дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Одним із центральних завдань виховання виступає формування самосвідомості, розуміння того, хто «Я» та яке місце займаю у суспільстві, усвідомлення себе як індивідуальності, а також як учасника соціальних відносин.

Найбільш яскраво самосвідомість проявляється у самооцінці, в тому, як дитина оцінює свої досягнення та невдачі, свої якості і можливості, свої фізичні сили, розумові здібності, вчинки, мотиви та цілі своєї поведінки, свого ставлення до оточуючих, інших людей, до самої себе.

Самооцінка дозволяє зберегти стійкість особистості незалежно від ситуацій, що змінюються, забезпечуючи можливість залишатися самим собою. Сьогодні все ясніше можна побачити вплив самооцінки дошкільника на його поведінку, міжособистісні контакти.

У контексті нашого дослідження правомірним є аналіз поняття «самооцінка». Ряд науковців визначає самооцінку як складноструктуроване утворення, що впливає на формування особистості, її діяльність, спілкування, психічне здоров'я (М. Лісіна, К. Платонов,

В. Столін тощо). Інші дослідники (Л. Божович, Р. Стеркіна) розглядають самооцінку як психологічне новоутворення дошкільного віку, важливу ланку мотиваційно-потребової сфери особистості дитини.

У свою чергу, О. Леонт'єв визначає самооцінку як одну з суттєвих умов, завдяки чому індивід стає особистістю. Вона формує в нього потребу відповідати рівневі вимог з боку оточуючих і відповідати рівневі власних особистісних оцінок [4]. Стверджуючи, що самооцінка – це особливе утворення в структурі свідомості, І. Чеснокова пропонує наступне визначення: самооцінка – це стійка інтеграція самопізнання і ставлення до себе, у структурі якої виділяють три компоненти: самопізнання, самоставлення і саморегуляцію.

Самооцінку розглядають як одну з підструктур самосвідомості, що фіксує знання людини про себе з точки зору певної системи цінностей, наприклад, успішність виконання певної діяльності, отриману в результаті зіставлення себе з іншими людьми. На думку А. Ліпкіної, самооцінка утворюється в структурі відносин людини в залежності від успішності попередньої діяльності і стає регулятором її поведінки.

В більшості робіт, присвячених вивченню самооцінки, вона розглядається як вже сформоване утворення. Факторами, які мають вирішальне значення у її формуванні, називають оцінні дії дорослого та досвід самої дитини, накопичений в процесі індивідуальної діяльності. При цьому відмічається, що самооцінка є важливою стороною образу самої людини як її афективна частина – ставлення до себе (М. Лісіна, А. Сілвестру), на відміну від когнітивної (знання про себе).

Аналіз численних трактувань цього поняття дозволяє говорити, що єдиної думки у дослідників з цього питання не існує. Хоча більшість з них включають її у структуру самосвідомості як обов'язковий компонент, але розуміють по-різному: як стрижень особистості (Л. Божович), як регулятор діяльності (А. Захарова), як ланку мотиваційно-потребової сфери людини (Р. Стеркіна) тощо.

Узагальнення наукових підходів до вирішення проблеми формування самооцінки дає можливість стверджувати, що вона з'являється у дошкільному віці на основі початкової суто емоційної самооцінки: «Я хороша дитина»

і раціональної оцінки чужої поведінки. Дитина спочатку набуває вміння оцінювати дії інших, а вже потім – свої дії, моральні якості і вміння. Щодо визначення вікових періодів виникнення самооцінки, то думки різняться – від раннього дитинства до підліткового віку.

В цілому самооцінка дошкільника досить висока, що допомагає йому опанувати нові види діяльності, без сумніву і страху включатися у заняття навчального типу при підготовці до школи. Діти з високою самооцінкою почувають себе в групі впевненіше, поведуться сміливіше, активніше виявляють свої інтереси, здібності, висувають перед собою більш високі цілі, ніж ті діти, що за рівних умов занижують самооцінку.

В той же час більш диференційоване уявлення про себе можуть бути більш або менш точними. Адекватний образ «Я» формується у дитини при гармонійному узгодженні знань, набутих з власного досвіду (що я можу зробити, як я вчинив) та завдяки спілкуванню з дорослими та однолітками.

Грунтуючись на дослідженнях М. Лісіної проблеми формування самооцінки у дітей дошкільного віку, можна стверджувати, що її розвиток відбувається у відповідності до особливостей сімейного виховання. Наприклад, діти з точною уявою про себе виховуються в сім'ях, де батьки приділяють їм достатньо багато часу, позитивно оцінюють їх фізичні та розумові дані, але не вважають рівень їх розвитку вище, ніж у більшості однолітків; прогностують гарну успішність в школі. Цих дітей часто заохочують, але не подарунками; покарання мають місце в основному у вигляді відмови від спілкування.

Діти із заниженою уявою про себе, тобто із заниженою самооцінкою зростають у сім'ях, в яких з ними не займаються, але вимагають послуху; оцінюють їх низькими балами, часто карають, інколи – при сторонніх; від них не очікують успіхів у навчанні і значних досягнень у подальшому житті.

Діти із завищеною уявою про себе зростають в сім'ях, де їх вважають більш розвиненими, ніж однолітки, часто заохочують, в тому числі й подарунками, схвалюють їх дії і вчинки в присутності інших дітей та дорослих, зрідка карають. Батьки впевнені в тому, що вони будуть відмінниками у школі [4].

Питання про здатність дошкільників до відображення своїх можливостей є досить принциповим. Самооцінка, як механізм перероблення уявлень дитини про себе, передбачає розуміння нею межі своїх знань і своїх вмінь. Так, В.С. Мухіна вказує на достатньо добре розвинену у шестирічних дітей рефлексивну здатність правильно орієнтуватися на можливе ставлення до них.

О. Венгер стверджує, якщо дитина в 3 роки усвідомлює результат і спосіб дій з предметом, але нездатна усвідомити ще окремих етапів руху, то в 6-7 років самі рухи стають об'єктом свідомої вольової діяльності [2]. Ці дані свідчать, що вже на ранніх етапах розвитку відбувається формування уявлень дитини про себе, що є обов'язковою умовою становлення особистості. У формуванні такого уявлення про себе велике значення має гармонійне поєднання індивідуального досвіду дитини з оцінками, які вона отримує за допомогою спілкування з дорослими та іншими дітьми, порівнюючи їх з собою. Спілкування є об'єктивною умовою, поза якої процес формування уявлень дитини про саму себе ускладнюється або стає неможливим. Але саме в процесі спілкування з іншими людьми, наголошують М. Лісіна та А. Сілвестру, криється головна причина викривлення у дітей уявлень про свої можливості: занижена або завищена.

В цілому ж можна говорити про наявність у дошкільному віці, особливо на останніх його ступенях, передумов до формування реалістичної оцінки своїх дій.

Вивчення умов розвитку здатності дитини до оцінки своїх дій та їх результатів має неабияке значення. Л. Божович, розглядаючи умови формування самооцінки дошкільників, відмічає, що в тих випадках, коли вона виникає завдяки засвоєнню оцінки оточуючих, без вміння самостійно оцінювати результати своєї діяльності, у дитини може скластися неправильна уява про себе, що є серйозною перешкодою для повноцінного розвитку особистості [1].

Популярність дитини у групі, її самооцінка в першу чергу залежать від успіху, якого вона досягає у спільній діяльності з іншими дітьми. Тому, якщо забезпечити успіх діяльності малоактивним дошкільникам, які не користуються значною популярністю серед дітей, це може привести до зміни позиції і стати ефективним

засобом нормалізації їх відносин з однолітками, підвищити їх самооцінку, впевненість у собі.

Як засіб пізнання власних можливостей, оцінка дій перебуває у тісній залежності від характеру і змісту виконуваної діяльності. І. Димитров встановив три типи цілісної діяльності дошкільників: нецілеспрямовано-несамостійна, цілеспрямовано-несамостійна, цілеспрямовано-самостійна, і з'ясував, що дошкільники чітко уявляють свої практичні здібності, менше знають про свої розумові можливості і мають неясні уявлення про свої особистісні переваги. Отже, можна говорити про те, що в оцінці своїх можливостей дошкільники найбільш чітко здатні відображати їх в діяльності, яка вимагає конкретних практичних вмінь. Оцінка своїх вмінь в конкретній діяльності (конкретна самооцінка) є в цьому віці найбільш адекватною і формується на основі пізнання дитиною результатів своєї діяльності. Як реалістична, вона виступає в тих випадках, коли результат діяльності виражений у вигляді наочного продукту, що піддається об'єктивному аналізу. Які види діяльності можуть бути використані для розвитку в дітей вміння здійснювати реалістичну оцінку своїх дій?

Вивчення питання показує, що найбільш підходять для розв'язання вказаних завдань такі види діяльності: індивідуальні вправи, самостійні ігри-вправи, різного роду продуктивна діяльність в індивідуальній та колективній формах, сюжетно-рольова гра.

В чому криються можливості індивідуальної форми діяльності? В основу її використання покладено ідею, що уявлення дошкільників про свої якості, набуті за допомогою прямої перевірки своїх сил, відрізняються значною конкретністю і точністю. Проте експериментальні дані А. Сильвестру показали, що кількість дітей навіть старшого дошкільного віку, які можуть самостійно оцінити свої можливості і результати своїх дій, не перевищує 56%. А уявлення дітей, які виникають лише на основі індивідуального досвіду, характеризуються нестійкістю та нечіткістю. Ситуація спільних вправ надає дитині можливість використання однолітків для пізнання самої себе через порівняння з ними.

Відносно продуктивної діяльності, дослідження Р. Стеркіної підтверджують, що одноманітна діяльність, незважаючи на наявність конкретного результату, веде до зниження

у дітей інтересу до досягнення результату, до оцінки своїх досягнень. Зануреність у самий процес діяльності приводить до відсутності у дошкільників настанови на результат та його оцінку [7].

Ігри-вправи в порівнянні з продуктивною діяльністю володіють більшими можливостями для розвитку у дошкільників оцінки своїх дій, і тому представляють більш ефективний спосіб її формування. Ігрові форми діяльності викликають у дошкільників яскраві переживання успіху та невдачі і містять у собі широкі можливості для формування такої важливої риси у загальному розвитку дитини, як адекватна оцінка своїх дій. В ігровій ситуації оцінка починає виконувати важливу функцію, яка полягає у регуляції діяльності. Мотив проявити себе найкращим чином визначає мотив оцінки результатів дій. В цьому випадку оцінка коригує такі важливі ланки у структурі діяльності як її цілі і завдання. Досвід самооцінювання, який набуває дитина за допомогою ігрових дій, виявляється для неї особливо значущим, враховуючи те важливе місце, яке займає гра у житті дошкільника.

Формування самооцінки в процесі рухової діяльності передбачає: зосередження уваги дитини на художньому образі, "картині світу" навколишньої природи, гарній руховій поведінці дорослих тощо. У значній мірі цьому сприяє захоплююча рухова діяльність, пов'язана з чіткою настановою на результат (ігри-драматизації, спортивні і рухливі ігри, спортивні вправи тощо). Дитина оцінює своє «Я» за безпосередніми зусиллями, які вона прикладала для досягнення визначеної мети.

У складних діях проявляється воля дитини в процесі подолання перешкод на шляху досягнення мети. Дієвими факторами виховання волі дошкільника можуть служити умови, що спо-

нукають до подолання труднощів. Особливо цінними в цій ситуації можуть бути рухливі і спортивні ігри, фізичні вправи, засновані на тривалому і багаторазовому повторенні однакових рухових дій. При їх виконанні передбачаються вольові зусилля для подолання поступово зростаючої фізичної та емоційної напруги. Великого значення набувають методи стимулювання вольових зусиль, контроль і оцінка дій. Поряд з розвитком самооцінки розвиваються також й інші особистісні якості – самоповага, гордість тощо.

Висновки з даного дослідження. Отже, можна говорити про те, що реалістична самооцінка, яка включає в себе вміння об'єктивно ставитися до результатів своїх дій, і пов'язана з нею динаміка рівня вимог, залежить від виду діяльності та ставлення до неї. В деяких видах діяльності, наприклад, продуктивній, які не викликають яскравого емоційного ставлення, мотиви оцінки відступають на задній план, а головного значення для дітей набуває інтерес до самого процесу діяльності. Тому вірогідно умови розвитку у дітей дошкільного віку вміння адекватно оцінювати успішність своїх дій треба шукати саме в рамках ігрових ситуацій.

На нашу думку, формування реалістичної самооцінки, вміння бачити свої помилки і правильно оцінювати свої дії – основа формування самоконтролю і самосвідомості. Це має велике значення для подальшого розвитку особистості, свідомого засвоєння норм поведінки, наслідування позитивних зразків.

Таким чином, самооцінка – це вміння оцінювати свої сили та можливості, вона дозволяє дитині випробувати свої сили щодо виконання завдань і вимог оточуючого середовища і відповідно до цього самостійно висувати перед собою конкретні цілі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. Москва, 1968. С. 39–47.
2. Венгер А.Л. Психическое развитие ребенка в процессе совместной деятельности. *Вопросы психологии*. 2001. № 3. С. 17–26.
3. Красная Е.В., Панферов В.Н. Психологический анализ проблемных ситуаций, возникающих в работе воспитателя детского сада. *Вопросы психологии*. 1990. № 7. С. 59–65.
4. Леонтьев А.Н. Психологическое развитие ребёнка в дошкольном возрасте. Москва, 1948.
5. Лисина М.И., Сильвестру А.И. Психология самопознания у дошкольников. Кишинев, 1993. С. 24–79.
6. Морева Г.И. Самооценка как фактор регуляции морального поведения дошкольника: автореф. дис...канд. психолог. наук. Москва, 1992.
7. Стеркина Р.Б. Роль деятельности в формировании самооценки у детей дошкольного возраста: автореф. дисс ... канд. психолог. наук. Москва, 1987. С. 39–44.

REFERENCES:

1. Bozhovich, L.I. (1968). *Lichnost' i yoyo formirovaniye v detskom vozraste* [Personality and its formation in childhood]. Moscow [in Russian].
2. Venger, A.L. (2001). Psikhicheskoye razvitiye rebenka v protsesse sovmestnoy deyatel'nosti [The mental development of the child in the process of joint activities]. *Voprosy psikhologii – Questions of psychology*, 3, 17-26 [in Russian].
3. Krasnaya, Ye.V., Panferov, V.N. (1990). Psikhologicheskyy analiz problemnykh situatsiy, vznikayushchikh v rabote vospitatelya detskogo sada [Psychological analysis of problem situations arising in the work of a kindergarten teacher]. *Voprosy psikhologii – Questions of psychology*, 7, 59–65 [in Russian].
4. Leontiev A.N. (1948). *Psikhologicheskoye razvitiye rebonka v doshkol'nom vozraste* [Psychological development of a child in preschool age]. Moscow [in Russian].
5. Lisina M.I., Sil'vestru A.I. (1993). *Psikhologiya samopoznaniya u doshkol'nikov* [The psychology of self-knowledge in preschoolers]. Kishinev, 24–79 [in Russian].
6. Moreva, G.I. (1992). Samootsenka kak faktor regulyatsii moral'nogo povedeniya doshkol'nika [Self-esteem as a factor in the regulation of moral behavior of a preschooler]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
7. Sterkina, R.B. (1987). Rol' deyatel'nosti v formirovanii samootsenki u detey doshkol'nogo vozrasta [The role of activity in the formation of self-esteem in preschool children] *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].